

TERESA GARDOCKA

ORCID: 0000-0002-2923-9379

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
tgardocka@swps.edu.pl

DARIUSZ JAGIEŁŁO

ORCID: 0000-0002-9609-5635

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
djagiello@swps.edu.pl

Pamięć narodowa a relacje międzynarodowe Polski

Abstrakt: Opracowanie poświęcone jest zagadnieniu pojęcia i ochrony pamięci narodowej w polskim prawie. Rozważana jest w nim organizacja ochrony pamięci historycznej w zakresie instytucjonalnym, poczynając od Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce i jej ewolucję, a na Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu kończąc. Przedstawiane są tu zadania przypisane tym instytucjom. Autorzy zastanawiają się nad pojęciem „oficjalnej wersji historii”, które w obszarze innych pamięci narodowych ma wersje konkurencyjne, i nad tym, jak istnienie i prawna ochrona tych wersji narodowych może wpływać na relacje z innymi państwami chroniącymi owe konkurencyjne wersje.

Wreszcie w pracy omawiane są kwestie prawnokarnej ochrony pamięci narodowej — samego jej sensu i właściwych instrumentów w postaci tworzenia typów przestępstw penalizujących zachowania skierowane przeciwko kształtowanej przez państwo pamięci (oficjalnej wersji historii). Przedmiotem analizy jest polskie prawo karne i kolejne próby wprowadzania do kodeksu karnego takich typów przestępstw.

Zdaniem autorów prawo karne nie jest dobrym instrumentem ochrony pamięci narodowej z dwóch zasadniczych względów. Po pierwsze, niezależnie od sformułowania konkretnego przepisu karnego i jego interpretacji wpływa on na ograniczenie wolności badań historycznych. Po drugie, wprowadzenie tego rodzaju przestępstwa wpływa na relacje z tymi państwami, które chronią inne, konkurencyjne wersje oficjalnej historii.

Słowa kluczowe: pamięć narodowa, prawo karne, zbrodnie przeciwko narodowi polskiemu, badania historyczne.

NATIONAL MEMORY AND INTERNATIONAL RELATIONS OF POLAND

Abstract

The study is devoted to the issue of the concept and protection of national memory in Polish law. It considers how the protection of historical memory is organised in the institutional scope, from the Main Commission for the Study of German Crimes in Poland and its evolution to the Institute of National Remembrance — the Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation. It presents the tasks assigned to these institutions. The authors reflect on the notion of the “official version of history,” which has competing versions in the area of other national memories, and on how the existence and legal protection of these national versions may affect relations with other states protecting those competing versions. Finally, the paper discusses the issues of criminal law protection of national memory — its very meaning and appropriate instruments in the form of creating types of crimes that penalise behaviours directed against state-formed memory (the official version of history). The subject of analysis is Polish criminal law and subsequent attempts to introduce such types of crimes into the criminal code.

According to the authors, criminal law is not a good instrument for the protection of national memory for two fundamental reasons. Firstly, regardless of the formulation of a specific penal provision and its interpretation, it limits the freedom of historical research. Secondly, introducing this type of crime affects relations with those countries that protect other competing versions of official history.

Keywords: national memory, criminal law, crimes against the Polish Nation, historical research.

*Ręce za lud walczące, sam lud poobcina,
Imion miłych ludowi — lud pozapomina...
Wszystko przejdzie! Po huk, po szumie, po trudzie
Wezmą dziedzictwo cisi, ciemni, mali ludzie.*

Adam Mickiewicz, *Liryki lozańskie*

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie jest poświęcone polskim regulacjom dotyczącym ochrony pamięci narodowej, szczególnie tym wprowadzonym w 2018 roku ustawami zmieniającymi dotychczas obowiązujące prawo, oraz międzynarodowym reperkusjom tej zmiany. Poszukiwać będziemy rzeczywistej treści pojęcia pamięci narodowej w polskiej ustawie o Instytucie Pamięci Narodowej, a także rozważać, czy tak nazwana (określona) pamięć jest kategorią obiektywną, czy kreowaną. A jeżeli kreowaną, to jak i w jakim celu. Arkadiusz Radwan przedstawił następującą tezę:

Pamięć zbiorowa może być przedmiotem kształtowania przez ustawodawcę. Narzędziem takiego kształtowania są ustawy memorialne (prawa pamięci). W szczególności pamięć zbioro-

wa może być uznawana za dobro chronione prawem karnym, przewidującym kryminalizację zaprzeczania oficjalnej wersji historii [wyr. — T.G., D.J.]¹.

Przedmiotem analizy stanie się również to, czy tak zdefiniowana pamięć ma cel historyczny — zachowanie przeszłych wartości, kształtowanie pamięci historycznej Polaków i pamięci o Polakach, także za granicą, czy też głównie skierowana jest ona przeciwko osobom, instytucjom, a nawet państwom.

Pamięć narodowa nie stanowi pojęcia zdefiniowanego prawnie. Termin ten pojawia się jednak nie tylko w polskim prawie, wprowadzonym po transformacji ustrojowej Polski dokonanej po 1989 roku, ale też w ustawodawstwie innych państw, w tym należących do dawnego bloku socjalistycznego², i w każdym z tych państw termin ten pojawia się w podobnym kontekście.

Pamięć narodowa, jako zwrot rozumiany potocznie, oznacza mniej więcej to samo co pamięć historyczna w odniesieniu do dziejów własnego narodu. W przypadku polskim pamięć historyczna jest bardziej pamięcią klęsk niż zwycięstw, a co za tym idzie także pamięcią o bohaterach zabitych, zesłanych, uwięzionych i to zarówno wyrokami różnych państw okupacyjnych, jak i wyrokami reżimu komunistycznego, panującego w Polsce przez niemal 45 lat (1945–1989), czyli formalnie wyrokami polskimi.

Podobny charakter ma obowiązująca w Izraelu ustawa *The Martyrs' and Heroes' Remembrance Act*³, dotycząca pamięci okresu Zagłady jako zasadniczego współcześnie historycznego spoiwa narodu żydowskiego, funkcjonującego obok religii jako fundament żydowskości.

Instytucjonalna ochrona pamięci narodowej

W Polsce prawne odniesienie do ofiar pojawiło się po raz pierwszy bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, gdy utworzono Główną Komisję Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. Była to państwowa instytucja działająca przy ministrze sprawiedliwości w latach 1945–1949. Podstawę jej funkcjonowania stanowił dekret Rady Ministrów z dnia 10 listopada 1945 roku o Głównej Komisji i Okręgowych Komisjach Badania Zbrodni Niemieckich

¹ Zob. A. Radwan, *Między negacjonizmem a dyfamacją. Ustawodawca jako moderator dyskusji o przeszłości*, [w:] *Prawda historyczna a odpowiedzialność prawna za jej negowanie lub zniekształcanie*, red. A. Radwan, M. Berent, Warszawa 2019, s. 97.

² Zob. na ten temat T. Zych, *Modele odpowiedzialności prawnej za kłamstwo historyczne i ich legitymizacja*, [w:] *Prawda historyczna...*, s. 166 n.

³ Izraelski parlament (Knesset) dnia 19 sierpnia 1953 roku jednogłośnie uchwalił ustawę *Yad Vashem*, ustanawiając Urząd Pamięci Męczenników i Bohaterów. Por. m.in. M. Gilbert, *Israel: A History*, New York 2008, s. 288.

w Polsce⁴. Przed datą jej powstania instytucjami, które badały zbrodnie niemieckie na terenie Polski, były: Polsko-Radziecka Komisja dla Zbadania Zbrodni Popołnionych w Obozie Koncentracyjnym na Majdanku (od 18 do 25 sierpnia 1944 roku) oraz Miejska i Wojewódzka Komisja do Badania Zbrodni Niemiec-kich w Warszawie (działająca od jesieni 1944 roku). W zakres działania Głównej Komisji Zbrodni Niemieckich w Polsce wchodziło:

1. badanie i zbieranie materiałów dotyczących zbrodni niemieckich popołnionych w latach 1939–1945 w Polsce lub poza jej granicami w stosunku do oby-wateli polskich lub osób narodowości polskiej oraz w stosunku do cudzoziem-ców, którzy w tym czasie przebywali w Polsce;

2. ogłaszanie materiałów i wyników badań dotyczących zbrodni niemiec-kich i rozpowszechnianie ich w kraju i za granicą oraz udostępnianie materiałów pokrewnym instytucjom zagranicznym.

Komisje te, a także Główna Komisja, miały uprawnienia śledcze, uzasadnio-ne tym, że bezpośrednio po zakończeniu wojny zwykle służby śledcze państwa nie były zwyczajnie gotowe do działania w tak rozległym i specyficznym zakresie jak ściganie zbrodni o ogromnym wymiarze, jakie wydarzył się na terenie Polski podczas II wojny światowej.

W 1949 roku komisja zmieniła nazwę na Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich. Nowa nazwa stanowiła wyraz chęci odróżnienia Niemców od hi-tlerowców, a zatem akceptacji Niemców jako narodu, który przestał być postrze-gany w całości jako sprawca zbrodni popołnionych w okresie Trzeciej Rzeszy Niemieckiej⁵. Zmiana dokonana w 1984 roku zawierała już wprost odwołanie do pamięci narodowej. Komisja zaczęła bowiem funkcjonować pod nazwą Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytut Pamięci Narodo-wej⁶, począwszy zaś od 1991 do roku 1999 działała Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytut Pamięci Narodowej⁷. Wraz ze zmianą nazwy rozszerzono zakres działania instytucji. Obejmował on działal-ność śledczą, archiwalną i naukowo-badawczą w zakresie zbrodni popołnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości:

⁴ Dz.U. z 1945 r. Nr 51, poz. 293. W latach 1946–1950 Główna Komisja posiadała zagranicz-ną ekspozyturę — Polską Misję Wojskową Badania Zbrodni Niemieckich utworzoną przy Sojusz-niczej Radzie Kontroli Niemiec.

⁵ Zob. E.S. Rappaport, *Naród-zbrodniarz*, Łódź 1945, s. 44 i zawarte tam sformułowania, jak na przykład: „z racji korsarskiego (rozbójniczego) pochodzenia nordyckich drużyn wojskowych i ich pochodów łupieżczych na kontynent europejski w narodzie niemieckim, całym narodem niemieckim, tkwi instynktowna skłonność do agresji wojennej na podłożu chęci z bogacenia się kosztem ofiar napadu”.

⁶ Por. ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 roku o Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytucie Pamięci Narodowej, Dz.U. z 1984 r. Nr 21, poz. 98.

⁷ Art. 1 ust. 1 zmieniony przez art. 1 pkt 3 ustawy z dnia 4 kwietnia 1991 roku o zmianie usta-wy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytucie Pamięci Narodowej (Dz.U. z 1991 r. Nr 45, poz. 195), zmieniającej ustawę z dniem 13 czerwca 1991 roku.

1. zbrodni hitlerowskich,
2. zbrodni stalinowskich,
3. innych przestępstw stanowiących zbrodnie wojenne lub zbrodnie przeciwko ludzkości.

Zbrodnie stalinowskie zostały zdefiniowane jako przestępstwa na szkodę jednostek lub grup ludności popełnione do 31 grudnia 1956 roku przez władze państwa komunistycznego albo przez nie inspirowane lub tolerowane.

Zmiana, wyraźnie rozszerzająca działania komisji na zbrodnie popełnione na Polakach przez służby radzieckie lub związane z nimi służby polskie, wyniknęła wprost ze zmiany sytuacji politycznej w Polsce. Transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 roku pozwoliła bowiem na objęcie badaniem i działaniami śledczymi zbrodni popełnionych przez Związek Radziecki podczas II wojny światowej (po agresji dokonanej 17 września 1939 roku w porozumieniu z Rzeszą Niemiecką, zajęciu i okupacji ziem Rzeczypospolitej Polskiej). Chodziło nie tylko o zbrodnię katyńską i mordy popełnione w innych miejscach na oficerach i funkcjonariuszach polskich, lecz także o deportację polskiej ludności tych ziem na Syberię i inne drastyczne prześladowania tej ludności. Zakresem zainteresowania komisji objęto również zbrodnie popełnione na innych osobach, jeżeli miały miejsce na terytorium państwa polskiego.

Świadomość zbrodni popełnionych przez reżim komunistyczny (przede wszystkim za czasów stalinowskich) była powszechna wśród Polaków już w czasie II wojny światowej, tylko uwarunkowania polityczne w postaci sojuszu polsko-radzieckiego nie pozwalały na badanie tych zbrodni i następnie podjęcie próby osądzenia winnych.

Do prowadzenia śledztw przez komisję, w tym udzielania pomocy prawnej, stosowano kodeks postępowania karnego. Śledztwa prowadzili sędziowie i prokuratorzy delegowani do prac komisji. Organy wymiaru sprawiedliwości, prokuratury, organy i jednostki organizacyjne podległe ministrowi spraw wewnętrznych oraz organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego były obowiązane w zakresie swojego działania do udzielania pomocy komisji w ujawnianiu, dokumentowaniu i ściganiu zbrodni.

W zakresie działalności archiwalnej komisja gromadziła, przechowywała, opracowywała i udostępniała dokumenty zbrodni, ukazujące prawdę o dramatycznych losach narodu polskiego i o poniesionych ofiarach i szkodach. Natomiast w zakresie działalności naukowo-badawczej prowadziła badania w ujęciu historycznym i prawnym nad problematyką zbrodni, faszyzmu oraz strat i szkód wojennych Polski, upowszechniała materiały i wyniki tych badań w kraju i za granicą oraz formułowała wnioski dotyczące edukacji historycznej⁸.

⁸ Przekształcenia i zmiany nazw Komisji wskazywały na podstawowe kierunki ewolucji i oscylowały wokół głównych nurtów jej zainteresowania i działania. Dodawano człon „badania zbrodni niemieckich”, potem „hitlerowskich”, przez „pamięci narodowej”, zastąpienie wyrazu „hitlerowskich” słowami „przeciw narodowi polskiemu”, wreszcie zastąpienie wyrazu „badania”

Kolejne przekształcenie instytucji miało miejsce 18 grudnia 1998 roku, kiedy weszła w życie ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁹ (dalej: ustawa o IPN). Sam zaś Instytut Pamięci Narodowej został powołany z dniem 19 stycznia 1999 roku. Przy uwzględnieniu kolejnych działań nowelizacyjnych ustawodawcy do dziś komisja funkcjonuje pod nazwą: Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu i wchodzi w skład struktury IPN obok:

- Biura Lustracyjnego,
- Archiwum IPN,
- Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa,
- Biura Poszukiwań i Identyfikacji,
- Biura Edukacji Narodowej,
- Biura Badań Historycznych¹⁰.

Zadania Instytutu Pamięci Narodowej to głównie: ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczanie, udostępnianie i publikowanie dokumentów organów bezpieczeństwa państwa, wytworzonych oraz gromadzonych od 22 lipca 1944 do 31 lipca 1990 roku, a także organów bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, dotyczących:

a. popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku¹¹:

- zbrodni nazistowskich,
- zbrodni komunistycznych,
- zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką,
- innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne;

wyrazem „ścigania”. Śledztwa w sprawach zbrodni nazistowskich (w szczególności dotyczące sprawców zamieszkujących na terenie Niemiec) prowadzone są przez IPN we współpracy z Centralą Badań Zbrodni Narodowosocjalistycznych (niem. Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung Nationalsozialistischer Verbrechen) w Ludwigsburgu, utworzoną w grudniu 1958.

⁹ Tekst pierwotny Dz.U. z 1998 r. Nr 155, poz. 1016. Obecnie: tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1882.

¹⁰ Warto zwrócić uwagę, że Główna Komisja oraz oddziałowe komisje to jednostki organizacyjne prokuratury w rozumieniu umów międzynarodowych, wiążących Rzeczpospolitą Polską z innymi państwami, o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych. Minister sprawiedliwości może na wniosek prezesa Instytutu Pamięci Narodowej delegować sędziego do pełnienia czynności w Głównej Komisji oraz udzielania pomocy prawnej. Por. też art. 50 ustawy o IPN.

¹¹ Art. 1 pkt 1 lit. a zmieniona przez art. 1 pkt 1 lit. a ustawy z dnia 26 stycznia 2018 roku o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2018 r. poz. 369), zmieniającej ustawę z dniem 1 marca 2018 roku.

b. innych represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie, a ujawnionych w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹².

Ponadto zadaniami tymi są:

- ochrona dobrego imienia Rzeczypospolitej Polskiej i narodu polskiego¹³;
- ochrona danych osobowych osób, których dotyczą dokumenty zgromadzone w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej;
- prowadzenie działań w zakresie edukacji publicznej;
- poszukiwanie miejsc spoczynku osób poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie państwa polskiego, a zwłaszcza tych, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku;
- prowadzenie działalności związanej z upamiętnianiem historycznych wydarzeń, miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa narodu polskiego, zarówno w kraju, jak i za granicą, a także miejsc walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku.

Ustawą o IPN doprecyzowano pojęcia zbrodni komunistycznej oraz zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką. Zbrodnią komunistyczną są czyny popełnione przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku, polegające na stosowaniu represji lub innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności bądź w związku z ich stosowaniem, stanowiące przestępstwa według polskiej ustawy karnej obowiązującej w czasie ich popełnienia. Zbrodniami komunistycznymi są również czyny popełnione przez tych funkcjonariuszy wypełniające znamiona czynów zabronionych określonych w art. 187, 193 lub 194 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 roku — Kodeks karny albo art. 265 § 1, art. 266 § 1, 2 lub 4 bądź art. 267 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 roku — Kodeks karny, dokonane przeciwko dokumentom w rozumieniu art. 3 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 18 października 2006 roku o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa

¹² Dz.U. z 2015 r. poz. 1583.

¹³ Art. 1 pkt 2a dodany przez art. 1 pkt 1 lit. b ustawy z dnia 26 stycznia 2018 roku o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2018 r. poz. 369), zmieniającej ustawę z dniem 1 marca 2018 roku. Zadanie to pozostało w ustawie po usunięciu przepisów karnych mających umożliwić karanie za tego rodzaju czyny.

państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów¹⁴ na szkodę osób, których te dokumenty dotyczą.

Zbrodniami ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką¹⁵ są czyny popełnione przez ukraińskich nacjonalistów w latach 1925–1950, polegające na stosowaniu przemocy, terroru lub innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności. Będzie nimi też udział w eksterminacji ludności żydowskiej oraz ludobójstwie na obywatelach II Rzeczypospolitej na terenach Wołynia i Małopolski Wschodniej.

Do funkcji badawczych i edukacyjnych bezpośrednio powiązanych z pamięcią narodową należy zaliczyć¹⁶:

1. informowanie społeczeństwa o strukturach i metodach działania instytucji, w ramach których zostały popełnione zbrodnie przeciwko narodowi polskiemu, oraz informowanie o strukturach, obsadzie personalnej i sposobach działania organów bezpieczeństwa państwa;

2. informowanie społeczeństwa o odnalezionych miejscach spoczynku i o tożsamości osób poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie państwa polskiego, a zwłaszcza tych, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku, a także o ich działalności niepodległościowej i okolicznościach śmierci;

3. upowszechnianie w kraju i za granicą stanowisk i opinii dotyczących najważniejszych dla narodu polskiego wydarzeń historycznych;

4. popularyzację porozbiorowej i najnowszej historii Polski jako elementu wychowania patriotycznego;

5. promowanie wiedzy o udziale Polaków i ich formacjach wojskowych na frontach walk (II wojny światowej);

6. przeciwdziałanie rozpowszechnianiu w kraju i za granicą informacji i publikacji o nieprawdziwych treściach historycznych, krzywdzących lub zniesławiających Rzeczpospolitą Polską lub naród polski¹⁷;

7. informowanie o metodach, miejscach i sprawcach zbrodni popełnionych przeciwko narodowi polskiemu;

¹⁴ Dz.U. z 2013 r. poz. 1388 oraz z 2016 r. poz. 178 i 749.

¹⁵ Art. 2a dodany przez art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 26 stycznia 2018 roku o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2018 r. poz. 369), zmieniającej ustawę z dniem 1 marca 2018 roku.

¹⁶ Por. art. 53 i 53a ustawy o IPN.

¹⁷ Za taką nieprawdziwą treść historyczną uważa się przede wszystkim używanie zwrotu „polskie obozy koncentracyjne” lub „polskie obozy zagłady”, co w pojęciu używających tych określeń ma wskazywać na geograficzne położenie miejsc zagłady (Oświęcim, Sobibór, Bełżec, Treblinka) na terytorium polskim, ale przez słuchaczy bywa oczywiście błędnie odbierane jako wskazanie na Polaków jako operatorów owych miejsc zagłady.

8. wspieranie przedsięwzięć społecznych mających na celu kreowanie patriotyzmu i umacnianie tożsamości narodowej.

Już tak ukształtowane zadania Instytutu Pamięci Narodowej dość jednoznacznie wskazują, że chodziło nie tylko o utrzymanie pamięci historycznej wśród Polaków, ale i skierowanie tej pamięci przeciwko innym, przede wszystkim Niemcom i Ukraińcom, sprawcom nieszczęść w okresie II wojny światowej, jak również Rosji jako państwu, które dokonywało zbrodni komunistycznych, a także inspirowało ich dokonywanie przez Polaków.

Próby prawnokarnej ochrony pamięci narodowej

Ustawą nowelizującą z dnia 26 stycznia 2018 roku¹⁸ dodano do ustawy o IPN rozdział 6c, zatytułowany „Ochrona dobrego imienia Rzeczypospolitej Polskiej i Narodu Polskiego”. Ochronę dobrego imienia Rzeczypospolitej i narodu polskiego oparto na konstrukcji cywilnej ochrony dóbr osobistych, w której odszkodowanie ma przysługiwać Skarbowi Państwa, a do wniesienia powództwa upoważniono organizacje pozarządowe w ramach ich zadań statutowych oraz sam Instytut Pamięci Narodowej. Dla tych spraw zawsze właściwe ma być prawo polskie (art. 53q).

Nowelizacja wprowadziła dwa przepisy materialne, dotyczące kwestii karnoprawnej, a mianowicie:

— art. 55 a:

1. Kto publicznie i wbrew faktom¹⁹ przypisuje Narodowi Polskiemu lub Państwu Polskiemu odpowiedzialność lub współodpowiedzialność za popełnione przez Trzecią Rzeszę Niemiecką zbrodnie nazistowskie określone w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego załączonej do Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisanego w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367), lub za inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne lub w inny sposób rażąco pomniejsza odpowiedzialność rzeczywistych sprawców tych zbrodni, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok jest podawany do publicznej wiadomości.
2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie lub karze ograniczenia wolności.

¹⁸ Zob. przyp. 12.

¹⁹ Fakty historyczne są przy tym niezwykle sporne. Różni autorzy, zależnie od podejścia do badań historycznych, przedstawiają rozmaite liczby osób zaangażowanych w ukrywanie prześladowanych Żydów i w ich prześladowanie. Określenie „wbrew faktom” nie jest i zapewne nigdy nie będzie jednoznaczne. Por. książki J.T. Grossa wskazane w przyp. 24 i np. G.S. Paulsson, *Utajone miasto*, Kraków 2009. Zob. też R. Guzik, *Penalizacja tzw. miękkiego kłamstwa oświęcimskiego w kontekście ostatnich nowelizacji IPNU — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (wprowadzonych ustawami z 26.1.2018 r. oraz 27.6.2018 r.) — ocena jurystyczna*, [w:] *Prawda historyczna...*, s. 291 n.

3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w ust. 1 i 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej lub naukowej.

— Art. 55b: niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia czynu zabronionego niniejszą ustawę stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca w razie popełnienia przestępstw, o których mowa w art. 55 i art. 55a.

Nie tylko z punktu widzenia prawa cywilnego zawsze do tego rodzaju zdarzeń miało być stosowane polskie prawo, ale też art. 55b nie wymagał dla odpowiedzialności karnej sprawcy ustalenia tak zwanej podwójnej karalności, czyli karalności w miejscu popełnienia przestępstwa. Jest rzeczą niewątpliwą, że państwo zawsze samo ustala zakres własnej jurysdykcji oraz materialne przesłanki karalności, może zatem ograniczyć zasadę wymagania podwójnej karalności, a nawet zupełnie z niej zrezygnować. Nie ma również wątpliwości, że aby nowy przepis miał jakikolwiek sens, rezygnacja z podwójnej karalności była konieczna. W postępowaniu o przestępstwo zawsze znajdują zastosowanie ogólne przepisy kodeksu karnego dotyczące zasad odpowiedzialności, a wśród nich art. 111 k.k., ustanawiający wymaganie karalności w miejscu popełnienia czynu.

Determinacja ustawodawcy polskiego we wprowadzeniu odpowiedzialności za przypisywanie Polakom roli w Holokauście była znaczna. Rodzajem pewnego kompromisu było tylko wpisanie do ustawy (art. 55a ust. 3) swoistego rodzaju kontraty, dotyczącego nauki²⁰ i sztuki²¹, wyłączającego bezprawność twórczości lub badań naukowych dotyczących roli Polaków w Holokauście. Wolność badań naukowych jest jedną z wolności konstytucyjnych, określoną w art. 73 Konstytucji RP. Na tę wolność składają się „wolność wyboru: problematyki badawczej, czasu i miejsca jej podjęcia i prowadzenia, metod rozwiązywania należących do niej zagadnień, jak też partnerów i współpracowników procesu badawczego — uzupełniona o wolność ogłaszania wyników badań”²².

Prezydent Andrzej Duda skierował ustawę do Trybunału Konstytucyjnego po jej podpisaniu. Stała się więc obowiązującym prawem, chociaż zaskarżonym w celu zbadania zgodności z Konstytucją²³.

²⁰ O roli nauki w poszukiwaniu i odnajdywaniu prawdy pisze obszernie H. Izdebski w części trzeciej książki zatytułowanej *Ile jest nauki w nauce* (Warszawa 2018), w tym odnosi się wprost do omawianych tu przestępstw, podnosząc, że ich wprowadzenie nie może znaleźć logicznego wytłumaczenia poza wytłumaczeniem czysto politycznym.

²¹ O kontracie sztuki? zob. m.in. T. Gardocka, *Czy w polskim prawie karnym potrzebny jest kontraty sztuki?*, „Palestra” 2015, nr 1–2, s. 24–30. Zob. też H. Izdebski, *Komentarz do Konstytucji RP art. 6, 70, 73*, Warszawa 2019, s. 58 n.

²² Por. H. Izdebski, *Komentarz...*, s. 77.

²³ Podstawą badania (wzorcem konstytucyjnym) miał być art. 54 ust. 1 Konstytucji RP: „Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji”, a także art. 42 Konstytucji, naruszony przez nieokreśloność przepisów karnych, co szczególnie dotyczy wprowadzonej ustawą nowelizującą definicji zawartej w art. 2a: „Zbrodniami ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką, w rozumieniu ustawy, są czyny popełnione przez ukraińskich nacjonalistów w latach 1925–1950, polegające na stosowaniu przemocy, terroru lub innych form naruszania praw człowieka

Omawiany przepis stanowił w dużej mierze reakcję na powodujące wzburzenie w pewnych kręgach Polaków publikacje Jana Tomasza Grossa poświęcone przebiegowi Holokaustu w Polsce, udziałowi w nim Polaków i zdarzeń, które po nim nastąpiły²⁴.

Międzynarodowe reperkusje zmiany polskiego prawa

Wprowadzenie tej nowelizacji wywołało poruszenie na świecie, przede wszystkim w państwach najbardziej zainteresowanych pamięcią o Holokauście, zatem w Izraelu i Stanach Zjednoczonych, jak również w Wielkiej Brytanii. Protest zgłosiły też władze Ukrainy. Władze Polski usiłowały bronić swego stanowiska, powołano nawet grupę negocjacyjną z przedstawicielami Izraela — rozmowy przeprowadzono w Wiedniu. Rząd amerykański przeprowadził intensywną akcję dyplomatyczną, obradował na ten temat Parlament Brytyjski.

Na wiele polska obrona się jednak nie zdała. Już ustawa z dnia 27 czerwca 2018 roku²⁵ uchyliła art. 55a²⁶ i 55b ustawy o IPN. Sejm przyjął ją w tym samym dniu, w którym projekt rządowy do niego wpłynął, głosami tych samych posłów, którzy pół roku wcześniej przepisy uchwalili. Po ich uchyleniu w ustawie pozostał jeden istotny przepis karny — art. 55: „Kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza zbrodniom, o których mowa w art. 1 pkt 1, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok podawany jest do publicznej wiadomości”²⁷.

wobec jednostek lub grup ludności. Zbrodnie ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką jest również udział w eksterminacji ludności żydowskiej oraz ludobójstwie na obywatelach II Rzeczypospolitej na terenach Wołynia i Małopolski Wschodniej”. Sformułowanie zawarte w art. 2a ustawy dotyczące ukraińskich nacjonalistów i Małopolski Wschodniej zostało uznane przez Trybunał Konstytucyjny (wyrok o sygn. K 1/18) w dniu 17 stycznia 2019 roku za niezgodne z Konstytucją RP w zakresie sformułowania „ukraińskich nacjonalistów” oraz „przez ukraińskich nacjonalistów” w zdaniu pierwszym oraz w części obejmującej wyrazy „ukraińskich nacjonalistów” oraz „Małopolski Wschodniej” w zdaniu drugim (Dz.U. z 2018 r. poz. 131). Do dziś (22 lipca 2020 roku) przepis ten istnieje w ustawie z adnotacją „uchylony”.

²⁴ Zob. m.in. J.T. Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000; *idem*, *Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, Kraków 2006; J.T. Gross, współpr. I. Grudzińska-Gross, *Złote żniwa: rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów*, Kraków 2012. Zob. też J. Grabowski, *Na posterunku. Udział polskiej policji granatowej i kryminalnej w zagładzie Żydów*, Wołowiec 2020.

²⁵ Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 roku o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz.U. z 2018 r. poz. 1277.

²⁶ Już na etapie projektu ustawy art. 55a został poddany krytyce przez J. Kluzę, *Projektowany artykuł 55a ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej (analiza krytyczna)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr 4, s. 1–19.

²⁷ Art. 1 ust. 1 ustawy wymienia zbrodnie popełnione na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od 8 listopada 1917 do 31 lipca 1990 roku, a mianowicie: zbrodnie nazistowskie, zbrodnie komunistyczne, zbrodnie członków ukraińskich for-

Czy zatem uznano, że represja karna nie jest najlepszym sposobem chronienia pożądanego kształtu pamięci narodowej, czy też po prostu władze polskie uległy naciskom międzynarodowym? Nie ujawniono przy tym rodzaju tych nacisków. Wydaje się jednak, że obawa przed powstrzymaniem się przedstawicieli Stanów Zjednoczonych od udziału w obchodach stulecia niepodległości Polski nie byłaby naciskiem wystarczającym. Nie ma przy tym wątpliwości, że relacje Polski z Izraelem są bardzo wrażliwe na wszystko, co jest w Polsce mówione lub pisane odnośnie do kwestii udziału Polaków w Zagładzie Żydów w okresie II wojny światowej. Organizatorami Zagłady byli Niemcy, jej wykonawcami także byli przede wszystkim Niemcy, ale nie tylko. Jest wiele świadectw historycznych, zapisanych przez osoby bezpośrednio obserwujące przebieg Zagłady, potwierdzających udział w niej Polaków²⁸. Udział Polaków — poszczególnych obywateli polskich — jest przedmiotem badań historycznych i wciąż są tu spory co do zakresu i liczb. Pamięć narodowa to też pamięć o zdarzeniach, które napawają wstydem przyzwoitych obywateli. Nie może się udać wymazanie tych zdarzeń z narodowej pamięci, przynajmniej w tych sytuacjach, w jakich jest strona pokrzywdzona — ci, których zachowania Polaków skrzywdziły, szczególnie gdy dla państwa, które ich reprezentuje, kwestia jest równie, choć odmiennie, ważna.

Trudno też uznać, czy podjęta próba wprowadzenia nowej regulacji miała na celu raczej wymazanie z pamięci narodowej tej kwestii, czy zmianę wyobrażenia o niej, czyli wykreowanie innej pamięci niż dotychczasowa, która dostrzega zarówno bohaterstwo Polaków, jak i ich nikczemność, chociaż spór wciąż dotyczy proporcji.

Taki los już wcześniej spotkał wprowadzony do kodeksu karnego w 2006 roku²⁹ podobny przepis — art. 132a w brzmieniu: „Kto publicznie pomawia Naród Polski o udział, organizowanie lub odpowiedzialność za zbrodnie komunistyczne lub nazistowskie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Przystępstwo to również było ścigane niezależnie od karalności w miejscu popełnienia, co wyrażenie stanowił dodany równocześnie pkt 1a art. 112³⁰.

macji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką, inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne.

²⁸ Zob. np. Z. Klukowski, *Zamojszczyzna 1918–1959*, Warszawa 2017, s. 301, 325, 327.

²⁹ Dz.U. z 2006 r. Nr 218, poz. 1592. Nowelizacja kodeksu karnego nastąpiła wówczas w ustawie z dnia 18 października 2006 roku o ujawnieniu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (tak zwana ustawa lustracyjna).

³⁰ Na podstawie tego przepisu podjęto próbę doprowadzenia do odpowiedzialności karnej Jana Tomasza Grossa, formułując dwa zarzuty karne: 1. publicznego znieważenia i pomówienia Narodu Polskiego w dniu 11 stycznia 2008 roku w Krakowie i w innych miejscowościach na terenie Polski o udział, organizowanie lub odpowiedzialność za zbrodnie nazistowskie w wydanej przez wydawnictwo Znak książce Grossa *Strach. Antysemityzm tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, to jest o przestępstwo z art. 132a k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.; oraz 2. publicznego nawoływania w dniu 11 stycznia 2008 roku w Krakowie i w innych miejscowościach na terenie Polski do nienawiści na tle różnic narodowościowych w wydanej przez wydawnictwo Znak książce Grossa *Strach. Antysemityzm tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, to jest o przestępstwo z art. 256 k.k.

W materiałach sejmowych nie sposób znaleźć uzasadnienia wprowadzenia tych przepisów. Z druku sejmowego nr 903 z dnia 24 sierpnia 2006 roku (Sejm V kadencji) wynika tylko, że odpowiednie przepisy znalazły się w kodeksie karnym, nie w ustawie o IPN, na skutek poprawek Senatu³¹ przyjętych uchwałą Senatu RP w dniu 23 sierpnia 2006 roku. Przepisy te (art. 112 pkt 1a oraz art. 132a k.k.) zostały uchylone wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 września 2008 roku (sygn. K 5/07)³². Przyczyną uznania przepisu za niekonstytucyjny były wady procedury legislacyjnej, opisane w uzasadnieniu orzeczenia TK w następujący sposób:

Trybunał Konstytucyjny nie przesądza (gdyż w niniejszej sprawie nie dokonuje merytorycznej oceny zakwestionowanych przepisów), czy dokonanie sensownej, powszechnie akceptowanej i odpowiadającej konstytucyjnym standardom wykładni art. 132a k.k. jest w ogóle możliwe. Samo jednak stwierdzenie poważnych wątpliwości na temat zakresu penalizacji dokonanej tym przepisem jest w ocenie Trybunału wystarczającą okolicznością, by przyjąć, że trudności interpretacyjne stanowią wynik nieuwzględnienia specyfiki i znaczenia kodeksu karnego w toku prac nad — jak się później okazało — jego nowelizacją.

Podobne wątpliwości interpretacyjne budzi istniejący w części (§ 1) od początku obowiązywania kodeksu karnego z 1997 roku³³ art. 256 k.k. Przepis to zostało poddane wyczerpującej i bardzo interesującej analizie przez Tomasza

W uzasadnieniu postanowienia o odmowie wszczęcia dochodzenia prokurator Prokuratury Rejonowej Kraków-Krowodrza (Małgorzata Bańdo — warta odnotowania z nazwiska) napisała między innymi: „Trudno też wskazać, bez wszechstronnych badań o charakterze historycznym, że tezy Jana T. Grossa zostały postawione bez podstawy faktycznej. Znaczna część jego książki zawiera bowiem cytaty pochodzące ze wskazanych konkretnie źródeł. Z kolei przedmiotem zarzutu pomówienia nie może być dobór faktów i ich interpretacja tylko dlatego, że stawiają one Polaków w negatywnym świetle, a autor pominał przejawy pozytywnych zachowań ludności polskiej wobec Żydów podczas okupacji i po wojnie. Nie można zatem czynić zarzutu za to, czego autor nie napisał, bowiem ten brak nie przesądza o nieprawdziwości tego, co zostało napisane czy wypowiedziane”. W sprawie tej postanowieniem z dnia 11 lutego 2008 roku (sygn. 5 Ds. 11/08) odmówiono ścigania.

³¹ „Przyjmując poprawki nr 35 i 46, Senat postanowił przenieść do Kodeksu karnego przepis karny, zgodnie z którym każdy, kto publicznie pomawia Naród Polski o udział, organizowanie lub odpowiedzialność za zbrodnie komunistyczne lub nazistowskie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Senat rozszerzył ponadto o dodawany przepis zawarty w art. 112 kodeksu karnego katalog przestępstw, których ściganie w oparciu o polską ustawę karną odbywa się niezależnie od miejsca popełnienia czynu zabronionego” — druk nr 903 (jw.), s. 25.

³² Dz.U. z 2008 r. Nr 173, poz. 1080.

³³ A także w poprzednio obowiązujących ustawach karnych. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. z 1946 r. Nr 30, poz. 192) w art. 29 stanowił: „Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża ustrój Państwa Polskiego albo pochwała faszyzm lub jakąkolwiek jego odmianę albo zbrodnie faszystowskie lub też publicznie nawołuje do ich popełnienia, bądź do wprowadzenia w Polsce instytucji o celach faszystowskich”. Ustawa zaś z dnia 19 kwietnia 1969 roku — Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 9) w art. 270 § 1 stanowi: „Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża Naród Polski, Polską Rzeczpospolitą Ludową, jej ustrój lub naczelne organy, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”, a § 2 „Tej samej karze podlega, kto publicznie pochwała faszyzm lub jakąkolwiek jego odmianę”.

Schefflera w cyklu trzech artykułów³⁴. Autor szeroko odnosi się nie tylko do poglądów doktryny zaprezentowanych w związku z wykładnią tego przepisu i istniejącego orzecznictwa sądowego, ale też krytycznie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego o uznaniu za niezgodną z Konstytucją części § 2 tego przepisu, obejmującą wyrazy „albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej”.

Podsumowanie

W polskim systemie prawnym istnieje organ instytucjonalny, którego celem jest ochrona tej części pamięci narodowej, która jest związana ze zbrodniami hitlerowskimi i stalinowskimi w zakresie, w jakim dotknęły one polskie społeczeństwo. Była to najpierw Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, której nazwa zmieniała się kilkakrotnie, a jej zadania przejął następnie Instytut Pamięci Narodowej.

Pamięć ta chroniona jest nie tylko jako część narodowej tożsamości, lecz również jako pamięć skierowana przeciwko innym. Z jednej strony przeciwko Niemcom jako sprawcom zbrodni popełnionych w czasie II wojny światowej, następnie ograniczona (językowo) do hitlerowców czy nazistów. Z drugiej — przeciwko tym, których pamięć historyczna postrzega niektórych Polaków jako współdziałających w Zagładzie Żydów, przede wszystkim badaczy Holokaustu. Wreszcie przeciwko Ukraińcom, sprawcom zbrodni na Polakach na Wołyniu (w Małopolsce Wschodniej) i Rosjanom w zakresie przypisywanego im sprawstwa, a co najmniej inspirowania zbrodni komunistycznych popełnionych na Polakach.

Pamięć ta jest konkurencyjna wobec innych pamięci narodowych, przede wszystkim izraelskiej i ukraińskiej. Dlatego właśnie pewne regulacje prawne mają istotny, niekiedy bardzo wyraźny wpływ na jakość relacji międzynarodowych Rzeczypospolitej Polskiej.

Pamięć narodowa chroniona jest przede wszystkim przepisami karnymi, przewidującymi sankcje za wypowiedzi niezgodne z oficjalną wersją historii. W polskim prawie karnym podjęte zostały dwie próby wprowadzenia do kodeksu karnego przepisów dotyczących kwestii pamięci narodowej. Oba przepisy (art. 112 pkt. 1a i art. 132a k.k.) zostały jednak uznane za niezgodne

³⁴ Zob. T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 34, 2012, nr 3; *idem*, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna II*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 41, 2019, nr 1; *idem*, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna III*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 41, 2019, nr 2.

z Konstytucją RP. Trzecie przestępstwo, ściśle związane z pamięcią, to obecny art. 256 k.k., mający poprzedników zarówno w k.k. z 1969 roku, jak i w tak zwanym małym kodeksie karnym (dekrecie z 1946 roku).

Bibliografia

- Gardocka T., *Czy w polskim prawie karnym potrzebny jest kontratyp sztuki?*, „Palestra” 2015, nr 1–2.
- Gilbert M., *Israel: A History*, wyd. rozsz. i popr., New York 2008.
- Gliwka G., *Pamięć zbiorowa — jej funkcje i mechanizmy przekazu w kontekście badań Barbary Szackiej i Andrzeja Szpocińskiego*, „Rozprawy Społeczne” 143, 2019, nr 3.
- Grabowski J., *Na posterunku. Udział polskiej policji granatowej i kryminalnej w zagładzie Żydów*, Wołowiec 2020.
- Gross J.T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.
- Gross J.T., *Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, Kraków 2006.
- Gross J.T., współpr. Grudzińska-Gross I., *Złote żniwa: rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów*, Kraków 2012.
- Guzik R., *Penalizacja tzw. miękkiego kłamstwa oświęcimskiego w kontekście ostatnich nowelizacji IPNU — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (wprowadzonych ustawami z 26.1.2018 r. oraz 27.6.2018 r.) — ocena jurydyczna*, [w:] *Prawda historyczna a odpowiedzialność prawna za jej negowanie lub zniekształcanie*, red. A. Radwan, M. Berent, Warszawa 2019.
- Izdebski H., *Ile jest nauki w nauce*, Warszawa 2018.
- Izdebski H., *Komentarz do Konstytucji RP art. 6, 70, 73*, Warszawa 2019.
- Klukowski Z., *Zamojszczyzna 1918–1959*, Warszawa 2017.
- Kluza J., *Projektowany artykuł 55a ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej (analiza krytyczna)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr 4.
- Paulsson G.S., *Utajone miasto*, Kraków 2009.
- Radwan A., *Między negacjonizmem a dyfamacją. Ustawodawca jako moderator dyskusji o przeszłości*, [w:] *Prawda historyczna a odpowiedzialność prawna za jej negowanie lub zniekształcanie*, red. A. Radwan, M. Berent, Warszawa 2019.
- Rappaport E.S., *Naród-zbrodniarz*, Łódź 1945.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 34, 2012, nr 3.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna II*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 41, 2019, nr 1.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część szczególna III*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 41, 2019, nr 2.
- Zych T., *Modele odpowiedzialności prawnej za kłamstwo historyczne i ich legitymizacja*, [w:] *Prawda historyczna a odpowiedzialność prawna za jej negowanie lub zniekształcanie*, red. A. Radwan, M. Berent, Warszawa 2019.